

ЗА „РОДОСЛОВИЕТО“ НА КОСТА ТЕРЗИЕВ ON „ANCESTRY“ BY KONSTANTIN TERZIEV

*Балканджията коленичи само пред извора,
когато пие вода.*

Стефка и Георги Гърдеви

След излизането на художествено-документалната биография „Стефан Стамболов“ (1993), романите „Чорбаджиите“ (1993) и „Чукала мома лешници“ (1998), в които писателят балканджия до мозъка на костите си Коста Терзиев „изля“ в здрави и хармонични форми своята душа на еленчанин, този път ни изненадва приятно с интригуващи повествователни истории, включени в сборника със заглавие „Родословие“ (2018). Тези очерци разкази представляват, по думите на самия автор, една „подготовка за последно пътешествие“ (4) – може би онова, което води към борда на Стария Капитан от стихотворението на Шарл Бодлер „Пътуването“? Те са неговата „последна дума“ (4), разгърната във финална решителна равностойна и дълбоко изстрадани изповеди пред негово величество читателя. Това са едни честно изречени и изписани истории, основаващи се на документи, които едновременно изобразяват с особено живописен език многоликия и изчерпателен портрет на собствения род на Коста Терзиев, но и скрито повествуват за живота на самия им автор.

Тук Историята, преживяна и осмислена, скъсява дистанцията на автора с миналото дотам, че той започва да го чувства през своята съдба, чрез съдбата на своето многолико родословно дърво. Това отпушва артериите на вътрешните му сетива и те ловят нещата, които ни се изплъзват в бега на съвременния живот, запечатва ги в паметта чрез оплодотворената уседналост на традицията, за да препуснат в моралния порядък на старостта „белите коне на спомените“, както беше казал в някои от разговорите си големият български интелектуалец емигрант Петър Увалиев. Чрез преживяното и осмислено познание за онова, което върши, авторът без съпротива се отдава на пълнотата на мига, който отключва същността му на творец от Еленския Балкан и преминава във взаимоотношество с него. На друго място сме отбелязали как в „Разкази за старата дъбрава“ чистият извор, откъдето тръгва авторът, е толкова жив, че самият автор за миг „изчезва“ и всичко в природата само разказва за природата: и шипковият храст, и таралежът, и зеленият слепок, и старият римски път, и глухарчето, и едноклетката, и хайдушкото кладенче – цялата жива и нежива еленска природа сякаш е изтръгнала словото от човека, превръщайки го (човека) в ням и учуден съзерцател. Светът на Коста Терзиев е онзи, в който той иска да живее чрез, както казваше авторът на „Българският Великден“ (1975) Тончо Жечев, могъщия и силен „архетипов спомен“ за родословието, оставяйки у читателя дълбокото убеждение, че там се корени най-въълнуващото преживяване и познание за невъобразимата пълнота в бита и в битието на онези еленски балканджии, които са „коленичили само пред извора, когато пият вода“.

Любовта на писателя и човека Коста Терзиев към Еленския край е алфата и омегата на неговия живот. Той е един от българските автори, които са имали и имат блаженството да търсят и

обладават тази целебна за тях, за всички еленчани и за всички нас истина. Създаденото от него, по израза на Тончо Жечев, е „документ на ума и на душата“, осветен от страшния проблем „Какво става с нас? Къде живеем? Къде е нашата памет към онези най-велики българи, които са родени и откърмени от Копривщица до Елена и Котел?“.

Очерците, представени в „Родословие“, изпъкват с много достойнства, които са ключови за изграждането на високохудожествено публицистичната аура и неповторимата атмосфера в тази книга.

И така, нека започнем със започването, както казва Байрон в поемата си „Дон Жуан“. „Елено, еленчанке ле...“ е името на първия очерк в тази поредица, а „За името на град Елена“ е очеркът, с който завършва сборникът. Както става видно – става въпрос за „рамкиран“ наратив, който задава и лайтмотивната нишка на книгата – Елена – името на родното място на автора. Така пътуването на Коста Терзиев се оказва „кръгово“, или по-скоро „спираловидно“: то е пътуване към началото, през дълбините на изгнанието и дълбините на познанието, към РОДИНАТА и ДОМА (може би в търсене на изход от БЕЗДОМНОСТТА). Именно в магичното пространство на „Елена-като-дом“ се разиграва като в Томас-Мановата вълшебна планина приключението на спрялото, но съживено от повествователя време от миналото. Може би любовта на Коста Терзиев към „архетипната“ Елена и „епифаничното“ ѝ начало е онзи архе-призрак, онази атавистична връзка, от която услужливо ще „изскочат“ от колективно-подсъзнателния извор на миналото образи на герои и революционери, на учители и просветители, на духовници и водачи – всички те, неизменно свързани с архетипната топография на това малко балканско селище... с име на жена. Малко място е отделено на жените в „Родословие“ (ако не никакво, тук-там на някоя славна баба еленчанка), но независимо от това цялата „плеяда“ от мъже герои и техните подвизи са подчинени на женската мощ на Елена. Така минало, настояще и бъдеще започват да живеят в една единна перспектива и да шестват през страниците на Терзиев с ослепителната триединност на своята красота (неизменно впримчена обаче в красотата на митичната красавица родина Елена).

Тук ни се струва уместно да подчертаем, че ставаме свидетели на една „рокада“ на мъжкото и женското начало у Коста Терзиев: балканджийките от Еленския край са пословично хубави (щом са възпети във фолклора ни), но по-скоро наподобяват амазонки – дръзки, смели, решителни – нещо, което е в разрез с прехвалената скромност на българката. „Вземете само – пише Терзиев – огромния брой пристануши в еленския край, момичетата, които се женели по любов, без да чакат родителската благословия. И петте дъщери на Иван Момчилов, например, са били пристануши. Ами после? Мъжете с години се губели по гурбет, а някои изобщо не се връщали, и тогава жената била мъжът (наш акцент) в къщата. Голямо множество песни разказват за заловени от снаха или мома хайдутини.[...] Мома Иринка освободила братовото си стадо от грабители“.

А сега да обърнем внимание и на последния очерк от поредицата – „За името на град Елена“. „Днешното име на нашия град – пише Коста Терзиев – му е дадено по една случайност или по-скоро недоразумение от някакъв грък [неслучайно пък и грък! – става кръстникът ѝ]. В неговото ухо Иляна, както в действителност се казвало селото, прозвучало като Елена.“ Истинското име на град Елена произлиза от името на Свети Илия – Илиана планина – казвала се така, „защото в двата ѝ края е имало манастири на името на Свети Илия“. Т.е. ставаме свидетели на една любопитна трансформация рокада: В началния очерк жената се „превръща“ в мъж, а във финалния разказ Илия става Елена... Та, такива ми ти работи..., както пише Коста Терзиев.

Друг основен момент, върху който авторът акцентира, е изваждането от „забравата“ на много заслужили имена от нашата история, които столетия са оставали в сянка – напълно непознати или недооценени от „непризнателните“ поколения. На тези личности, според автора, не им е въздадено справедливо според заслугите им, а очернените им от „безкритично събрани... хули и клевети“ имена засенчват ореола на едни наистина забележителни личности. И Коста Терзиев се захваща въз основа на факти, аргументи, доказателства – безупречно изведени в логически съждения – да „разтреби“ около тях, да изчисти опетнените им от позорни думи репутации. Хорото повежда един „типичен, класически еленчанин“ – Никола Михайловски. Човек с широки познания, ерудиция и педагогическа дарба, учителят, просветителят, борецът за църковна независимост баща

на Стоян Михайловски, чиято основна кауза е била „българинът да се свести и българщината да възкръсне“. Той е описан като „най-високо образованият българин“, „най-високият връх в просветното дело отпреди освобождението“ (10). „Ако някой ви каже – пише Терзиев, – че това е Найдено Геров, не му вярвайте. Просто копривщенлиите са по-добри в рекламата и обичат да смайват публиката с какви ли не небивалици, като например това, че Геров знаел четиридесет и четири езика.“ (15) И още много учители и просветители оживяват по страниците на Терзиев. Юрдан Ненов, еленският даскал, който с пламенната си апостолска дейност по организиране на българското училище в Т. Пазарджик заедно с Никифор Попконстантинов „правят първия голям пробив в гръкоманската Южна България“ (32); „бай Стефчо“ – Стефан Кръстев – директорът на еленската гимназия, „интелигент от главата до петите“ (57); писателят Евстатий Моллов, който според Коста е създал първата повест в историята на българската литература („Келия в нашето село“) и др., и др. – всички обрисувани с много любов и признателност.

Друга група родолюбиви личности еленчани със знаменателни подвизи са обединени в групата на българските духовници църковни деятели – в по-голямата си част борци за независима българска църква, за създаването на Българската екзархия. Тук видно място заемат архимандрит Неофит Бозвели, Иларион Макариополски, поп Митьо Владиката и др.

Особено впечатление от тези портрети прави този за Неофит Бозвели. Очеркът започва със следното изречение: „По-начетените читатели сигурно вече са подскочили: какво търси тук един котленец? Грешите, господа! Архимандрит Неофит Хилендарец Бозвели не е от Котел, а от Костел!“. Родното място на бележития архиерей, родолюбец, писател – автор на „Мати Болгария“, не е Котел, така че „Котел трябва да укроти амбициите си да бъде месторождение“ на великия българин, пише Терзиев. Следват редица доказателства, включително споменаване на две книги от академик Михаил Арнаудов – „най-вещия и авторитетен изследовател на живота и делото на Неофит Бозвели“, както и обширна студия „Из миналото на Котел“, публикувана в Годишника на Софийския университет през 1931 г., които сочат, че той произхожда от Костел. За Коста Терзиев това недоразумение относно родното му място идва оттам, че самият Бозвели се е подписвал „родом же котлянца“ (63), ала това се дължи на факта, че духовникът будител е правил разлика между „писателската си визитна картичка“ и тази на „делничната си самоличност“. С други думи, Бозвели е бил съвсем наясно със статуса си на homo duplex. Безспорен е фактът според Терзиев обаче, че „той се е чувствал еленчанин“, че „Елена е най-честият пристан в неговите неуморни скитания и той е прекарвал тук повече време, отколкото в Котел“ (64).

Всички знаем и всички сме чували за живота и делото на Иларион Макариополски. В очерка за този духовник и будител обаче ни се разкрива, чрез едно негово писмо от заточението му в Хилендар и една друга страна на тази изключителна личност. В това писмо до архимандрит Онуфрий в Цариград говори гласът на чистата етика и състрадание на Човека (не просто на патриота или будителя), който съпреживява болките на своя съратник Неофит Бозвели, също заточен от Патриаршията. Това е гласът на едно чисто човешко сърце, разкъсано от плач по отиващия си от този свят Бозвели. Той пише: „Старци възроптаха, че никаква полза за манастира нямало от него, не събирал милостиня и не пращал поклонници, вадел книги на български език, смущавал Патриаршията, искал да сваля търновския митрополит и още: нито в единое свое слово написано Неофит не говорел нищо за Божи гроб или за Света гора, да ходят хората там за спасение, а наопъки, говорел им да имат човешките любов и съгласие помежду си, да дават милостиня на изпадналите си ближни, да женят сирачетата, да правят училища и да си довеждат изкусни учители, да си просвещават децата чрез наука, да отделят правото от кривото и други и прочие“ (73). В това писмо вече говори и философът мъдрец Иларион Макариополски, който в крайна сметка е прозрял, че никому не са нужни „проклятите балкански омрази, от които печелили са и печелят нашите само общи неприятели“ (74), че етиката и просвещението са основните стожери за неукото българско племе.

Много интересни са и очерците, свързани с проследяването на първите еленски родословия, на други известни еленчани извън гореспоменатите групи – иконописци, подвързвачи на църковни книги, „изобретатели“, кираджии. Има и разказ, посветен на двама военни, които, според Терзиев, са позорно петно за Еленския край: генерал-майор Никифор Никифоров и полковник

Стефан Савов Недев – „двама родоотстъпници“, „двама съветски шпиони“ – ясно е защо са петно за родословието. С присъщото си чувство за хумор Коста Терзиев пише: „Не ми се иска някой, четейки това родословие на еленчаните, да си помисли, че ний тука до един сме ангели небесни. Има ги всякакви, или, както пее песента: трън до цвят, шарен свят“, и други, и други... Това многообразие от портрети на „високи“ и „низки“ еленчани, както и своеобразният ракурс към всеки един от тях в крайна сметка доказва, че авторът служи на факта и истината, че лицата тук са достоверно и обективно представени.

От по-съвременните видни личности герои в очерците трябва да се спомене името на режисьора на „Хайка за вълци“ Станимир Трифонов. След първоначалния си скепсис към начинанието на режисьора („Язък за това момче!“) Коста Терзиев, години по-късно – сам с „хайката за вълци“ в прожекционната зала осъзнава, че „онези рани, в които той толкова настървено бъркаше, са били неговите собствени рани“. И Коста Терзиев отдава заслуженото на Станимир Трифонов: „Още от първите епизоди на първата серия, изведени с уверена и силна ръка, ми стана ясно, че провалът не се е състоял. Че филмът се е получил. И мога дори да твърдя, че режисьорът е постигнал това, което именитият романист не бе успял да направи – овладял е огромния жизнен материал, впримчил го е в своята юзда и го е накарал да играе по неговата гайда“ (89).

Двамата еленчани най-после са се СРЕЩНАЛИ.

В заключение може да се обобщи, че книгата „Родословие“, въпреки своята многоликост и многообразие, поддържа една фундаментална идея, която е веруюто на самия Коста Терзиев: няма бъдеще без осмислено минало, иначе се създава устойчиво безредие. Известната Тончо-Жечева мисъл „Напред към традицията!“ е едно посвещаване в мъдрост, подхранвано от етичното и културно достояние на предците, от мечтанията на едно родословие, вселено у тях като първообраз и практика на Духа. В книгата той разказва за хора, случки, събития, а ние усещаме ритъма на неговото дишане, вътрешните му сетива...

Нашата почит към Коста Терзиев не е панегирик, а искрен и в много отношения сърдечен допир на съзнанието ни към неговото творчество като противоотрова на болките от динамиката на съвременния бездуховен живот, в който хората са загубили способността си да чуват загадъчните звуци от гробовете на заринатото с пръст време. И всеки ден да изтръгват от живота си своите видения от миналото чрез литературата – най-сигурния щит срещу делничното ни безпапетство.

Николай Даскалов*
Ярмила Даскалова**

* **Николай Даскалов** – проф. дфн, катедра „Славистика“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“.

** **Ярмила Даскалова** – доц. д-р, катедра „Англистиката и американистика“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, daskalova@ts.uni-vt.bg